

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ В КАЗКАХ Е. АНДІЄВСЬКОЇ

Смірнова Н. П.

*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди*

У статті наголошено на потребі дослідження казок Емми Андієвської. Доведено, що аналізовані твори містять домінуючі ознаки сучасної літературної казки. Розкриття важливих морально-етичних, філософських настанов та символічний підтекст творів письменниці дали змогу охарактеризувати ці твори як казки-притчі. Аналізовані казки цілком можна означити як філософські, оскільки авторка виводить їх проблематику в метапростір одвічних філософських питань про сутність і сенс людського життя, про вічну боротьбу добра та зла. За адресною належністю казки Е. Андієвської можна віднести до групи, що має подвійного адресата – дітей і дорослих. Визначальною рисою казкового світу Е. Андієвської є протиставлення. Важливу роль у створенні художнього світу казок Е. Андієвської відіграють символи.

Ключові слова: літературна казка, Емма Андієвська, казка-притча, протиставлення, символи.

Статья акцентирует внимание на необходимости исследования сказок Эммы Андиевской, на том, что анализируемые произведения содержат доминантные признаки современной литературной сказки. Раскрытие важных морально-этических, философских установок и символический подтекст произведений писательницы позволяют охарактеризовать эти произведения как сказки-притчи. Анализируемые сказки вполне можно обозначить как философские, поскольку автор выводит их проблематику в метапространство вековечных философских вопросов о сущности и смысле человеческой жизни, о вечной борьбе добра и зла. По адресной принадлежности сказки Э. Андиевской можно отнести к группе, имеющей двойного адресата – детей и взрослых. Определяющим признаком сказочного мира Э. Андиевской является противопоставление. Важную роль в создании художественного мира сказок Э. Андиевской играют символы.

Ключевые слова: литературная сказка, Эмма Андиевская, сказка-притча, противопоставление, символы.

This article emphasizes on the necessity of analysis Emma Andijewska's fairy tales. The article proves that analyzed writings consist main signs of the modern literary fairy tale. Solving of the important moral, ethical, philosophy problems and symbolic subtext helps to define Emma Andijewska's fairy tales as a fairy-parable. Author of the article determined them as philosophy, because they are considered about human being problems: good and evil, sense of life. Emma Andijewska's fairy tales can be read by both children and adult. The main character of Emma Andijewska's fairy world is the contradistinction. Symbols play an important role in creating of the fairy world.

Keywords: a literary fairy tale, Emma Andijewska, a fairy tale-parable, opposition, symbols.

Творчість Емми Андієвської займає особливе місце в українському літературному процесі. Воно зумовлене своєрідністю її доробку, яка реалізується, зокрема, крізь призму авторського світобачення, побудові власного художнього світу, який постає на основі осмислення загальнолюдської морально-етичної проблематики. Увага до здобутків авторки зумовлюється як непересічною особистістю письменниці, так і оригінальністю її творчості. На сьогодні є низка літературознавчих студій, в яких аналізуються поетичні та прозові твори письменниці, дається характеристика визначальних рис художньої творчості Е. Андієвської. Так, у монографії

П. Сороки “Емма Андіївська. Літературний портрет” (Тернопіль, 1998) романістика письменниці означається як експериментальна, а в монографії І. Зимоморі “Романи Емми Андіївської: психологічний дискурс” (Дрогобич, 2004) зосереджено увагу на проблемі художнього психологізму в романній творчості Андіївської. Н. Зборовська в кількох статтях звертає увагу на міфологічну природу її романів. Над проблемою міфологізму в творчості Е. Андіївської замислюється і М. Кіяновська. Спробу ідейно-тематичного аналізу романів Андіївської здійснили Ю. Шевельов (Шерех), Ю. Клиновий, О. Кавуненко, Г. Гордасевич, Л. Микита. Окремі літературознавці в інтерв’ю з письменницею обговорюють проблему психології її творчості (Т. Салига, Т. Лисенко, Л. Таран, Л. Тарнашинська). З погляду постмодернізму прозу Е. Андіївської розглядають С. Водолазька та А. Лазар. Особливості міфології та екзистенційних, етико-антропологічних шукань у романістиці письменниці досліджувала О. Смерек.

Попередні напрацювання роблять актуальними поглиблені системні дослідження писемної творчості, зокрема прози, Е. Андіївської в певному проблемному аспекті, але в багатьох аспектах її творчість лишається малодослідженою. У пропонованій статті таким аспектом є осмислення казкотворчості письменниці. Саме дослідження казок Е. Андіївської сприятиме повнішому осмисленню прозової спадщини письменниці, стане суттєвим доповненням до розуміння еволюції, поетики, жанрово-стильових модифікацій української літературної казки ХХ століття.

Збірка казок Емми Андіївської містить вісімнадцять творів. За своїми характерними ознаками представлені авторкою казки яскраво свідчать про особливості літературної казки як жанру на сучасному етапі. Якщо на початковому етапі свого становлення літературна казка найчастіше поставала як художній переказ народної казки або своєрідна форма вираження певних авторських тенденцій з обов’язковим зверненням у процесі їх утілення до художніх потенцій народного оригіналу, то літературна казка другої половини ХХ століття засвідчує оригінальне авторське світобачення викладене із залученням лише окремих елементів, характерних для традиційної казкової оповіді, утворюючи розвиток жанрової матриці літературної казки. Аналізовані твори Е. Андіївської з авторським визначенням “Казки”, містять домінуючі ознаки сучасної літературної казки: фантастичність, тісний зв’язок викладених подій із реаліями сучасного життя, авторською інтерпретацією традиційної бінарної опозиційності “добро-зло” та її чіткий зв’язок з актуальною проблематикою. Можна цілком погодитися з визначенням Г. Сабат та віднести казки Е. Андіївської до першої з виокремлених дослідницею груп: “Літературна казка – це фантастичний твір авторської художньої творчості, нерозривно пов’язаний із реальністю життя, що відображає суть епохи, всотує ідейно-політичні, літературно-естетичні тенденції часу, впливається в літературні течії і напрямки, має схильність до інновацій, консолідації з іншими жанрами й утвореннями гетерогенних мистецьких явищ, які тісно пов’язані зі світоглядом письменника, або ж це мистецький твір, сюжетоструктура якого побудована за специфічними традиційними законами фольклорної казки, його особливий стиль, трансформуючи народну традицію, виливається в новітньо-авторський семантико-гносеологічний субстрат” [3, с. 16]. Не можливо повністю відкинути наявність українських фольклорних елементів у казках письменниці, проте все ж варто наголосити, що для них характерне домінування синтезу традицій різних культур світу і суто українського способу художнього бачення.

Охарактеризована Г. Сабат консолідація сучасної літературної казки з іншими жанрами реалізується в Андіївській притчовою основою її творів. Саме притчовість аналізованих казок стала одним із засобів вираження морально-філософських роздумів авторки. Розкриття важливих морально-етичних, філософських настанов та символічний підтекст творів письменниці дозволили означити ці твори як казки-притчі. Всі події, викладені в казках Е. Андіївської, підкорені узагальненню. За запропонованою Н. Тихолоз [4, с. 8] класифікацією, здійсненою за принципом естетико-функціональної типології, аналізовані казки цілком можна означити як філософські, які є узагальненням конкретних явищ буття, осмисленням “вічних” проблем. Тут чітко простежується

інтерес до сутнісних рис людини, хоч і прихованих до певного часу. Авторка виводить проблематику своїх казок у метапростір одвічних філософських питань про сутність і сенс людського життя, про вічну боротьбу добра та зла в душі людини. Літературна казка презентується як авторський твір, а отже, в ній спроектований час її створення і авторське світобачення.

За адресною належністю казки Е. Андіївської можна віднести до групи, яку Н. Копистянська визначає як таку, що “має подвійного адресата: дітей і дорослих, оскільки може сприйматися на рівні фабульному, на рівні філософському” [2, с. 88].

Постановка філософської проблематики відбувається в експозиції збірки казок. Перед викладом самих казок, між ними та після них відбувається розмова між шакалом та консервною бляшанкою. Авторка, не зважаючи на алегоричність оповіді, наголошує на важливості означених проблем саме для сучасних людей, порушуючи традиційний для притчі та казки тонкий підтекст. Йдеться передусім про “олюднення” героїв-учасників діалогу: *“Люди гадають собі, що я просто консервна бляшанка, мовляв, бездушна бляха, та їй годі, або що моя душа настільки нижча від їхньої, що вона їх не може цікавити, забуваючи, що речі, які перебувають в людському оточенні, олюднюються, і крім того, що ми стаємо ще й ніби людьми, і в нас живе людська душа поруч первісної”,* і далі: *“Справді, дуже важко з людьми бо вони олюднюють нас, і разом з тим їм і на думку не спаде ставитися до нас як до людей, а на цьому ми завжди терпимо”* [5, с. 116]. Тобто Е. Андіївська відразу ставить за мету за допомогою алегоричної оповіді здійснити спробу з’ясування людської природи, вибудувавши такий дискурс крізь призму дослідження онтологічної проблематики. Порушені авторкою проблеми увиразнюються крізь дію, вчинки героїв окремих казок та міркування консервної бляшанки і шакала.

Визначальною рисою казкового світу Е. Андіївської є протиставлення. Як і в традиційних казках, воно втілюється не лише на рівні бінарної опозиційності добро – зло, а й у різноглумаченні одних і тих самих подій, виголошених бляшанкою та шакалом. Такий авторський підхід надає аналізованім казкам психологічного забарвлення. Подійною казковою квінтесенцією стає антитеза, яка конденсує морально-етичну полярність: герої виступають у казці носіями протилежних духовних якостей. Контрастні етичні категорії добро – зло, бездумна покірність – непокоря, щастя – нещастя, справедливість – несправедливість, сміливість – боягузтво. Їх рельєфно чіткий критерій і є специфічною ознакою казки. Вони стають сталими константами казкових концепцій та імплікуються у своєрідні бінарні пари (говорюча риба – мовчазні риби; Галайло – кругленький; гадюка – орел; звичайні корови – крилатий бик тощо). Боротьба між ними координує колізію казкової системи, яка не має ні в чому половинчастих нюансів.

Досить часто авторка вдається до створення яскравих образів – неординарних представників свого оточення. При цьому відчувається відверта авторська симпатія до таких героїв. Їх домінантні характеристики стають викривальними стосовно до вад суспільства чи усталених стереотипів: балакуча риба (“Товорюча риба”), орел (“Казка про гадюку й орла, або невдячного приятеля”), крилатий бик (“Казка про бика й метелика”), рибалка (“Казка про кулі зла”), пастушок (“Казка про ян”), великий мандрівник (“Казка про мандрівника”). Авторка виступає проти загальноприйнятих умовностей, пропагуючи винятковість кожної особистості. Тобто твори насичені внутрішньою полемікою з тим, що стало загальноприйнятим у сучасному суспільстві. Тут цілком слушною є думка Н. Копистянської, яка зазначала: “Якщо світотворення в казці підпорядковується тому, “як повинно бути”, то в авторській, у міру її розвитку, починає переважати суперечність між “як повинно бути” і “як є”, перемога добра над злом піддається сумніву, звідси нещасливі і навіть трагічні кінцівки” [2, с. 89]. Саме тому в казках Е. Андіївської перемога над злом досить часто набуває не остаточного, завершального значення, а має проміжний характер. Так, у “Казці про дракона, шевця, що не вмів дарувати заподіяної йому кривди, та інших” образи злотворців постають у тісному взаємозв’язку з обставинами та настроями, що панують

у суспільстві, тобто напряду залежать від пріоритетів людського соціуму. Авторка порушує питання, які не є характерними для казок. Це питання влади та тиранії, тоталітаризму, існування індивідуальності під тиском масової свідомості. Одночасно Е. Андіївська вказує на причини, що приводять до створення спотворених суспільних устроїв. За авторським задумом, до цього призводять людські вади – невміння прощати, відсутність взаєморозуміння, згоди між людьми, боягузтво та бездумна покїрливість. Жанрова специфіка цього твору дозволяє алегоричне зображення життя, що дає можливість багатоваріантного потрактування змісту твору, але з безумовним збереженням універсальності висновків, які випливають із змодельованої картини буття, змодельованої ситуації. Тому крізь образи дракона і шевця та створені ними суспільні умови досить легко простежуються тоталітарні суспільства ХХ столїття, хїд їх становлення – від всенародного визнання, а потїм тваринного страху перед витвореними монстрами до незрозумїлого жалю за страхїтливим минулим.

Е. Андіївська за допомогою алегоричних образів не лише змальовує, відтворює страхїтливі картини знищення, приниження людей, а й попереджає про небезпеку повторного виникнення таких устроїв: *“А що тепер ніхто вже не відтинав крикунам язика, то люди стали дедалї тяжче зїдхати ї уголос мріяти, старанно виглядаючи, чи не з’явиться на обрїї якась нова потвора, яка надасть сенсу їхньому їснуванню...”* [5, с. 143].

Таким чином, зберїгаючи константну ознаку казки – її умовність – авторка дає зрозумїти читачевї, що змодельованї образи та ситуації, хоча і є вигаданими, але в них яскраво відображена реальна дійсність. Незважаючи на те, що казка ставить її в стан умовності, де все їснує поза часом, в абстрактно-фантастичній їрреальності, її основою є причинно-наслідковї явища дійсного суспільного буття.

Основи авторського світобачення чїтко простежуються і в інших творах. Відому тезу про силу людських помислів письменника реалїзує в *“Казці про Галайла”*. У цьому творї Е. Андіївська створює образ сумного чоловіка, невтішні думки якого матеріалїзували Галайла. Авторка за допомогою казкового образу подає читачевї ідею про залежність людини від власних роздумів. Галайло підкорює сумного чоловіка, який тепер мусив тяжко працювати на панщинї на спорудженні каналів та пірамїд. В образї Галайла письменниця втілила риси цілком негативної їстоти – нищу вдачу, жадїбність, зверхність, жорстокїсть. Сумний чоловік став повністю підкореним лиходїєві. У творї вбачаємо змїну традиційного для казок категорїального значення головних образів. Чоловік потрапляє в категорїю *“знедолених”*, оскїльки йому протистоїть злоу силоу Галайло. Проте творцем зла є сам сумний чоловік. Такий авторський підхїд до образотворення казки дає можливість для якнайкращого втілення авторського задуму – розкриття ідеї про важливїсть людських помислів на формування життя людини, на формування того свїту, що її оточує. Незважаючи на те, що в казці зображено образи інших злоторцїв, зокрема наглядача, головне протистояння твору відбувається між Галайлом та сумним чоловіком. Казковий мотив випробування набуває тут особливого трактування. Галайло ставить чоловіка перед вибором: здїйснити вбивство, нехай і негїдної людини, чи прогнївити свого пана й господаря-лиходїя. У представленї авторськїй морально-етичнїй системї цїнностей, де вбачаємо чїтко розмежування добра і зла, вбивство людини займає абсолютну першїсть серед категорїй зла. За авторським задумом, його початковими складовими є негативні думки, прокльони, нарікання. Протистояти злу може лише добро, яке складається з добрих думок, умїння пробачати навіть власному катовї. Добро набуває у творї конкретних обрисів – воно безїменне, бо *“тїльки зло спїшисть оздобити себе їм’ям”* [5, с. 142], та кругле. Тут варто вказати, що коло є однїєю з найулюбленїших фігур письменницї і набуває символїчного значення. Це можуть бути кулі зла, кулі мороку (*“Казка про кулі зла”*), голос, який викочується колобком (*“Казка про дракона, шевця, що не вмїв дарувати заподїяної їому кривди, та їнших”*), кулька сну (*“Казка про бика й метелика”*). Саме за допомогою цїєї фігури авторка досить часто увиразнює

сутність окремих предметів та речей. Коло простежується і в окремих образах-символах (сонця, місяця), і в предметах щоденного вжитку (консервна бляшанка, соняшник-циферблат тощо). Тут яскраво постає досконале знання Е. Андіївською інших видів мистецтв, зокрема живопису, в більшості її творів здійснюється переклад саме із цієї вторинної моделюючої системи на мову літератури. Остаточна перемога добра над злом увиразнюється символом весни та пісеньки, яку виконує чоловік цілковито впевнившись у силі добрих помислів та збагнувши, що *“добро не чекає на подяку”* [5, с. 124].

Крім символіки кола, яка є однією з найпомітніших у казковому світі Е. Андіївської, художній простір її творів насичений іншими символами, які несуть особливе ідейне навантаження. До таких передусім належить символ води. Вода в казкотворчості письменниці представлена в різних вимірах та набуває різних значень. Множинність таких елементів указує на важливість образу води у творчості письменниці. У казці *“Товорюща риба”* події розгортаються у *“великих водах, що існують від віків”* [5, с. 117]. Тут цілком логічно простежується міфологема світових вод, яка знайшла свою реалізацію в образах ріки, струмка, моря, океану. Авторка досить часто вдається до гри з масштабами водного простору, згадуючи в одному творі і струмок, і океан. Океан, море та життя, яке в них вирує, протиставляється дійсності, що панує на суходолі. Казкова антитеза в цьому разі реалізується протиставленням двох світів. Зв'язок між цими світами в художньому світі казкарки досить часто стає несподіваним. Несприйнята та незрозуміла у великих водах говорюща риба йде суходолом аби потрапити на гостину до свого приятеля – рибалки. Втративши кращого товариша, рибалка йде до моря. Тут чітко простежується традиційний для казок поділ простору на дві площини – *“свій”* простір і *“чужий”* світ. Але якщо для традиційної фольклорної казкотворчості характерне чітке протиставлення таких світів, то в Е. Андіївської ці світи взаємодіють та переплітаються, тобто виникають взаємозалежні просторові утворення, між якими постають визначені стосунки. Світ людини переплітається зі світом риб, світ, який існує у *“великих водах”*, з життям на землі. *“Свій”* простір у таких казках не може існувати без *“чужого”*. Зневірений чоловік (*“Казка про річину, подарунок моря”*) вирішує втопитися. Неосяжне море в художньому світі казки стає шляхом до переходу в інший світ. Постає локалізація *“того”* світу як такого, що міститься під водою. Хоча в казках *“той”* світ не завжди ідентичний до світу померлих, в аналізованій казці світ під водою постає як один із варіантів життя або як шлях до світу померлих. Життя під водою, виконання поставлених завдань, отримання винагороди за догляд океаняти стають визначальними в долі чоловіка. Спостерігається динаміка образу, що є не характерним для казкової образної системи, яка подається в чітко визначеній моральній категорії. Зневірений чоловік (*“Казка про річину, подарунок моря”*) за виконання завдання – догляд за океаням – отримує винагороду і має все для щастя, адже всі його бажання реалізуються, проте щасливим він відчуває себе лише до тих пір, поки залишаються нереалізовані мрії. Порушуючи казкові умови, він повертається до ролі знедоленого. Вода (море) в казці стає символом людських можливостей, а одночасно символом випробувань.

Завдяки особливостям організації художнього простору казки постають винятково сприятливі умови для розвитку дії. Реалізація дії у творі відбувається і через діалоги зневіреного чоловіка та моря. Авторка наділяє море та океаня рисами людини. Вони їдять, сплять, мають свій характер, потребують материнського тепла, знань, необхідних для океанських стихій.

Мотив перенесення людини в інший світ за допомогою моря звучить і в *“Казці про кулі зла”*. Буря на морі, втрата човна, невідомий острів стають шляхом до світу, в якому домінує зло. Письменниця змальовує зло за допомогою ахроматичних кольорів: чорне, важке небо, пільма, морок, чорні кулі. Світ зла живиться злом, яке продукують його мешканці, в ньому відсутня рослинність, ніколи не світить сонце. Е. Андіївська використовує числову символіку – в місті розташовані сім брам, сім охоронців. Використання певних елементів народноказкової поетики

наближує твори письменниці до фольклорних джерел, але презентує авторське потрактування традиційної опозиційності добро – зло, вибудовуючи власний художній світ та представляючи авторське бачення важливої морально-етичної проблематики. Тобто символіка гідросвіту в казках письменниці найчастіше розкривається у протиставленні двох світів, образ води виявляє себе в багатьох варіантах: струмок, річка, море, океан.

Протиставлення двох світів становить основу “Казки про гадюку й орла, або невдячного приятеля” – простір неба, хмари, сонце, світло протиставляються темноті, вічним сутінкам печер. Символічним є образ крил у казці. Саме крила стають перепоною в переході зі світу простору до світу темряви. Намагання гадюки перенести орла до свого світу стають марними і на заваді цьому стають крила. “Але ж крила – це моя душа, – пробував перечити орел” [5, с. 132]; “Крила – це найкраще в мені, – з кров’ю на серці признався орел” [5, с. 132]. Відродження орла символізують відрослі крила та політ. Авторка використовує традиційне трактування символіки крил, відповідно до якої вони пов’язуються зі сходженням, польотом, адже політ – це вихід у невідоме, здатність поглянути на себе і світ згори, з нової точки зору. Крила – це духовність, мудрість, знання, звільнення, перемога, сила волі, швидкість. Вони асоціюються з вищим, активним, чоловічим началом. Мотив обрубання крил у казці охоплює принципово іншу сферу асоціацій і пов’язаний не з чуттєвими, а з духовними вимірами. Значення символу розкривається через протиставлення діаметрально протилежних способів життя – плазування та польоту.

Отже, аналізовані твори Е. Андіївської містять домінантні ознаки сучасної літературної казки. Моделювання художнього світу відбувається з незначним використанням традиційних елементів української фольклорної казки. Для них характерне домінування синтезу традицій різних культур світу і суто українського способу художнього бачення. Домінантною ознакою казок Е. Андіївської визначаємо притчевість. Вона постає як один із засобів вираження морально-філософських роздумів авторки. Аналізовані казки цілком можна означити як філософські, з узагальненням конкретних явищ буття, осмисленням “вічних” проблем. Це зумовлює наявність подвійного адресата: дітей і дорослих. Визначальною рисою казкового світу Е.Андіївської є протиставлення. Досить часто авторка вдається до створення яскравих образів – неординарних представників свого оточення. Важливу роль у створенні художнього світу казок відіграє символіка, яка несе особливе ідейне навантаження.

Література

1. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія: в 2 т. / Ю. І. Ковалів. – Т.1. – К.: Академія, 2007. – 608 с.
2. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Х. Копистянська. – Львів: Паїс, 2005. – 368 с.
3. Сабат Г. П. Казки Івана Франка як феномен націотворення / Г. П. Сабат. – Дрогобич: Коло, 2006. – 96 с.
4. Тихолоз Н. Б. Жанрові модифікації казки у творчості Івана Франка: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Н. Б. Тихолоз.– Львів, 2003. – 19 с.

Джерела ілюстрованого матеріалу

5. Андіївська Е. І. Казки // Кур’єр Кривбасу. – 2005. – № 182. – С.116-170.